

**Leefbare dorpen: van raamwerk tot ontwikkelingsmodel;
Dr. J.F.C.M. Thissen , Universiteit Amsterdam**

Als ik in Nederland een college over dorpen geef begin ik meestal deze **foto** aan de studenten te tonen en vraag hen in een aantal trefwoorden op te schrijven wat voor hen de essentie van een dorp is. Ik ga dat experiment vandaag niet met u herhalen, maar het zal u misschien goed doen dat dit een Vlaams dorp is. Er wonen in dit dorp zo'n 275 inwoners in ruim 110 huishoudens. Voorzieningen zijn er nauwelijks. Het kleuterschooltje dat er in 1997 nog was is gesloten. Lager onderwijs en kinderopvang zijn er al langere tijd niet meer. Ook een winkelvoorziening is er niet meer, een café en een zaal zijn er nog wel. Voorzieningen en dorpen ze worden vaak met elkaar geassocieerd. Ook mijn studenten noemden er een aantal, zoals de kerk die duidelijk op de foto staat. De landbouw noemden ze overigens zelden, terwijl er toch een behoorlijke lap landbouwgrond op de foto staat. Natuurlijk dit is wel een bijzonder klein dorp, maar veel dorpen tot ongeveer 3000 inwoners hebben met min of meer overeenkomstige vraagstukken te maken. Leefbaarheid is de term die vaak wordt gebruikt om de lokale situatie te omschrijven.

De organisatoren van deze bijeenkomst hebben mij gevraagd een **raamwerk** te presenteren om de leefbaarheid van dorpen systematisch te kunnen benaderen en als ontwikkelingsmodel te gebruiken. Ik wil dat raamwerk stapsgewijs met u opbouwen. Daarbij gaat het mij om dorpen tot ongeveer 3000 inwoners, al denk ik dat een aantal zaken ook herkenbaar zullen zijn voor dorpen die wat groter zijn.

Afgelopen zomer ben ik met mijn op de stad georiënteerde collega's op city-safari geweest in **Rotterdam**. Op de fiets werd mij een dagvullend programma voorgeschoteld waarbij ik allerlei projecten van bewoners in diverse stadswijken van Rotterdam kon bezoeken. Stadswijken met aanzienlijke problemen op het gebied van de leefbaarheid. Wat mij het meest is bijgebleven van die dag is de trots van bewoners: de trots op hun buurt ondanks de zichtbare verloedering in de woonomgeving; de trots op de initiatieven die zij genomen hebben vaak roeiend tegen de stroom van allerlei regelgeving in; en de trots op de resultaten die zij samen met buurtgenoten hebben bereikt, al zijn dat voor een aanzienlijk deel weinig betrokken bewoners of erger.

Mijn ervaring met de city-safari in Rotterdam maakt twee zaken duidelijk: Allereerst; leefbaarheid heeft alles te maken met de relatie tussen bewoners en hun omgeving en in de tweede plaats: het gaat niet alleen om de feitelijke uitrusting van die omgeving, het gaat ook om de beoordeling daarvan door bewoners. De relatie tussen bewoners en hun omgeving is niet eenvoudig te duiden. De materiële, feitelijke kwaliteit van de omgeving is zeker van belang maar blijkt echter niet doorslaggevend. Ook bij de leefbaarheid van dorpen gaat het om de relatie tussen bewoners en hun omgeving en moeten we ermee rekening houden dat als het om de omgeving gaat feitelijke kenmerken van belang zijn, maar dat het ook gaat om de meningen die bewoners daarover hebben. Dat laatste maakt het begrip leefbaarheid tot een gecompliceerd begrip dat het beter doet in het politieke handwerk dan in het sociaal-wetenschappelijk onderzoek en in concreet beleid. Leefbaarheid is net als begrippen als sociale cohesie, sociaal kapitaal en vitaliteit een begrip waarvan veel betekenissen bestaan die vaak normatief geladen zijn.

Het begrip leefbaarheid heeft bovendien de intentie betrekking te hebben op collectiviteiten, op de bewoners van dorpen als sociale groep. Het belangrijkste bezwaar dat daaraan kleeft is dat een gezamenlijkheid wordt verondersteld die in feite vaak niet bestaat. Bewoners hebben in toenemende

mate een sterk uiteenlopende relatie met hun omgeving. Voor sommige bewoners is het dorp in feite hun complete leefwereld, voor anderen is het slechts een beperkt onderdeel van hun leefomgeving met een bepaalde functie. Mijn studenten interviewden in Zeeland oudere bewoners van kleine dorpen: soms waren dat bewoners in klederdracht die in het dorp waren geboren en getogen en hooguit enkele keer per jaar voor enkele uren buiten het dorp verbleven. We kwamen er ook een jong gepensioneerde tegen die zich zojuist in een villa langs het Veerse Meer had gevestigd omdat het dorp Kortgene zo gunstig lag tussen Brussel, waar hij nog vaak heen moest, en de luchthaven van Schiphol. Voor veel maatschappelijke ontwikkelingen geldt dat een dorp winnaars én verliezers heeft, dat er bewoners zijn die kwetsbaarheid vertonen, niet alleen door hun maatschappelijke positie maar bovendien door de plek waar zij wonen, en dat er bewoners zijn die succesvol zijn, bewoners die hun keuzemogelijkheden niet alleen maatschappelijk maar ook op basis van de plek waar ze wonen zien toenemen.

We hebben bij het begrip leefbaarheid dus altijd te maken met feiten en meningen en het is goed altijd rekening te houden met kwetsbare en succesvolle bewonersgroepen. Daarmee is het eerste luik van het **raamwerk** beschreven.

De actualiteit van thema's als leefbaarheid is sterk verbonden met belangrijke maatschappelijke veranderingen. Sinds het einde van de negentiende eeuw is sprake van een steeds weer opkomende bezorgdheid over de kwaliteit van het leven in dorpen. Maatschappelijke veranderingen zouden, in de stad overigens nog meer dan op het platteland, aanleiding geven tot afbrokkeling en neergang. Opvallend is dat daarbij het leven in traditionele dorpen vaak wordt geromantiseerd als overzichtelijk, geborgen, sociaal stabiel, etc. Als men echt kennis neemt van de maatschappelijke situatie in dorpen in het verleden blijft er van dat romantische beeld overigens weinig overeind. Maar duidelijk is dat hier sprake is van machtige beelden, beelden waarop veel bewoners zich oriënteren.

Om lokale situaties in dorpen goed te begrijpen is een historisch perspectief dan ook onontbeerlijk. Dorpen in Nederland en Vlaanderen hebben vooral de afgelopen vijftig jaar te maken gehad met belangrijke maatschappelijke veranderingen. Aan die veranderingen lijkt overigens vooralsnog geen einde te komen. Ik beschrijf die maatschappelijke veranderingen langs een aantal verschillende lijnen.

Voor een goed beeld van de maatschappelijke ontwikkelingen neem ik u allereerst mee naar een dorp 50 jaar geleden: het dorp **Anderen** in Drenthe. Vijftig jaar geleden voerden het Amerikaanse echtpaar John en Dorothy Keur daar een onderzoek uit. Zij verbleven enige tijd in het dorp en schreven naar de gewoonte van die tijd een boek dat in de titel de bewoners van Anderen kenschetste als "The deeply rooted", de 'diep gewortelden'. Voor die karakteristiek was in het begin van de jaren vijftig voldoende reden. Het relatieve isolement waarin de bevolking van Anderen zich toenmaals bevond is nu bijna onvoorstelbaar. Een groot deel van het leven speelde zich af binnen de grenzen van het dorp. De meeste bewoners waren er geboren en getogen. De meeste bewoners vonden in het dorp werk en in het dorp waren de meeste voorzieningen. En ook in de spaarzame vrije tijd kwam men eigenlijk weinig buiten het dorp. Voor velen was een reis buiten het dorp zelfs verbonden met gevoelens van onzekerheid. Typerend is het verhaal over de jaarlijkse busreis die in 1952 voor het eerst naar het buitenland, in dit geval de Belgische Ardennen, werd georganiseerd. Na druk overleg in het dorp werd voorgesteld de bus niet te verlaten zolang de bus zich buiten Nederland bevond. En aldus werd besloten het buitenland te bekijken vanuit de sociaal veilige omgeving van de eigen bus.

Het zijn vooral **journalisten** die de veranderingen op het Nederlandse platteland in de afgelopen decennia van binnenuit hebben beschreven. Zo beschreef Judith Koelemeijer op een aangrijpende manier de veranderingen die zich in de jaren vijftig en zestig voordeden in een Noord-Hollands tuindersgezin. De grote verschillen in levensgeschiedenis die er bestonden tussen de kinderen van één gezin Zachea laten die veranderingen goed zien: "De maatschappelijke ontwikkelingen denderden bij

elk volgende kind het gezin binnen”. Ontwikkelingen met belangrijke consequenties voor de levensgeschiedenis van die kinderen: hogere opleidingsniveaus, emancipatie van de vrouw, technologische ontwikkelingen. Ze worden in dit soort literatuur treffend beschreven in hun consequenties voor het leven van alle dag.

Ook Chris van Esterik heeft de sociale veranderingen op het Nederlandse platteland treffend beschreven, maar dan vanuit het perspectief van een dorp, zijn geboortedorp Ingen in de Betuwe. Daarbij karakteriseert hij Ingen uit zijn kinderjaren als ‘autochtoon’: een dorp waarbinnen voor de meeste bewoners het leven van alle dag en het leven van wieg tot graf zich binnen de grenzen van het dorp afwikkelden. Opvallend is dat in de periode 1950-1970 het dorp in die vorm tot een ongekennde bloei kwam: de nieuw verworven welvaart werd in de eerste plaats in het dorp zelf geïnvesteerd of op zijn minst aldaar consumptief uitgegeven. De direct daaropvolgende schaalvergroting van het leven betekende echter het feitelijke einde van Ingen als autochtoon dorp en het begin van het fenomeen van de ‘verplaatste consumptie’: het verdiende geld werd niet meer alleen in het plaatselijke café of bij de lokale sportvereniging uitgegeven, maar steeds vaker ook in de stad of elders in een ver land op vakantie.

Aan de hand van dit **schema** kan worden samengevat hoe de ontwikkelingen in de ruimere samenleving verbonden zijn met de veranderende functie van dorpen. Als belangrijk worden weergegeven de sectorale ontwikkeling in de nationale economie en de ontwikkelingen in de transporttechnologie. In een periode waarin de landbouw een dominante rol speelde en de auto en de bromfiets hun plaats nog moesten verwerven was de verzorgende functie van dorpen dominant. Het ruimtelijk patroon van dorpen dateert in grote delen van Nederland en Vlaanderen ook uit een tijd dat de verzorgende functie duidelijk het primaat had. De oorspronkelijke verzorgende functie, met de kerk en het marktplein in het midden, zijn dan ook duidelijk aan deze dorpen af te lezen. Inmiddels heeft onze samenleving zich ontwikkeld tot een postindustriële samenleving en heeft autobedrijf voor de meeste van ons onze dagelijkse actieradius aanzienlijk verruimd. De betekenis van deze maatschappelijke ontwikkelingen voor de functie van dorpen is immens.

Dorpen hebben door deze **schaalvergroting** van het leven steeds meer het karakter gekregen van een **woondorp**. Dat blijkt vooral als je kijkt naar de woon-werk afstanden die dorpsbewoners afleggen, de voorzieningen die zij gebruiken en in toenemende mate ook hun verhuisgedrag. Tegelijkertijd is de streek als deel van de omgeving, voor dorpsbewoners steeds belangrijker geworden. Zeker als het gaat om werken, voorzieningen en sociale contacten.

De woonfunctie van dorpen is de afgelopen decennia bovendien versterkt omdat er tegelijkertijd ook sprake is van **schaalverkleining**. De woning en de directe woonomgeving zijn voor dorpsbewoners steeds belangrijker geworden: niet alleen als uitvalsbasis maar ook als ankerpunt in het leven: als de plek die bijdraagt tot je identiteit, waarin je veel geld en tijd hebt geïnvesteerd. Deze culturele oriëntatie op woning en directe woonomgeving heeft dorpsbewoners ook een andere politieke oriëntatie gegeven. De interesse voor wat gebeurt in de eigen woonomgeving, de eigen achtertuin, is sterk toegenomen, vaak ten koste van de interesse voor zaken veraf.

De relatie tussen dorpsbewoner en omgeving heeft dus te maken met twee werkelijkheden: de oude verscheidenheid van het autonome dorp en de nieuwe verscheidenheid van het woondorp. Die overgang speelt een belangrijke rol in het **raamwerk**.

In mijn studie over de ontwikkelingen in dorpen in de provincie Zeeland heb ik deze visie op dorpen als woondorpen tot uitgangspunt genomen. Zeker in het ‘eilandelijke’ Zeeland was het autonome dorp in de jaren vijftig een duidelijke realiteit. De oude verscheidenheid op het platteland was een verscheidenheid verbonden met de lokale bestaansbasis en de lokale cultuur. In de jaren negentig was het isolement van

die eilanden en de afzonderlijke dorpen geheel en al verbroken en ontstond een nieuwe verscheidenheid aan dorpen waarvoor de woonfunctie binnen een regionale woningmarkt in toenemende mate de lokale ontwikkeling bepaalden. De oude verscheidenheid van boerendorpen en vissersdorpen ontwikkelden zich tot een nieuwe verscheidenheid van dorpen met een verschillende woonfunctie en in een aantal gevallen, als teken van een nieuw maatschappelijke ontwikkelingsfase, een recreatieve functie.

Met dat beeld over een oude en een nieuwe verscheidenheid op het platteland, dat Zeeuwse beeld waarbij de woonfunctie centraal staat, kwam ik in 1997 op uitnodiging van Niek De Roo naar de **Westhoek**. Ik denk dat mijn belangrijkste bijdrage aan het onderzoeksproject in de Westhoek bestond uit het ontwikkelen van een andere kijk op de leefbaarheid in dorpen en in samenhang daarmee een andere definitie van de problematiek van de leefbaarheid in de dorpen van de Westhoek. De zorg over de leefbaarheid in de plattelandskernen van de Westhoek werd tot 1997 beschreven met behulp van traditionele indicatoren: de ontwikkeling van het aantal inwoners en de ontwikkeling van het aantal voorzieningen. Op basis van deze indicatoren was sprake van een somber beeld: in veel dorpen daalde het aantal inwoners en in vrijwel alle dorpen daalde het voorzieningenniveau.

Het was voor ons duidelijk dat er aanzienlijke problemen waren in de dorpen van de Westhoek, maar een rondgang door de dorpen maakte duidelijk dat het algemene beeld van neergang niet klopte en dat naast stagnatie ook sprake was van dynamiek, en dat die dynamiek vooral te maken had met de woonfunctie die twee typen dorpen ontwikkelden binnen een ruimere dan lokale woningmarkt.

Die twee typen **dynamische dorpen** noemden wij kernen met dynamiek door mogelijkheden en kernen met dynamiek door aantrekkelijkheid. In de kernen met dynamiek door mogelijkheden, is in feite helemaal gaan sprake van een leefbaarheidsprobleem. Veelal jonge gezinshuishoudens vinden in deze dorpen nieuwe woonmogelijkheden op niet al te grote afstand van werkgelegenheid of de snelweg, vaak binnen nieuwe verkavelingen en in een woonomgeving die door hen als veilig en kindvriendelijk worden beschouwd. In de kernen met dynamiek door aantrekkelijkheid waren vaak geen nieuwe verkavelingen, maar is toch sprake van een nieuwe belangstelling om er te wonen en bovendien om er als toerist te verblijven, dankzij unieke lokale kwaliteiten. Soms is dat het omringende landschap, soms de authentieke monumentale kwaliteit van het dorp zelf, soms een combinatie daarvan. Ligging ten opzicht van werkgelegenheid en de snelweg doen er niet toe. In feite kan zo'n dorp overal liggen, lokale aantrekkelijkheid is duidelijk dé verklaring voor de dynamiek ter plaatse. Dynamische dorpen zijn dus vooral dynamisch als woondorp, aan de woonfunctie ontleen zij hun perspectief.

De problematiek van de **stagnerende dorpen** werd overigens ook opnieuw gedefinieerd vanuit het gezichtspunt van de woonfunctie. Het belangrijkste probleem van de stagnerende dorpen in de Westhoek is de kwaliteit van de woningen zelf, direct samenhangend met de ouderdom van het woningpatrimonium van deze dorpen en het voorkomen van particulier verhuurde woningen. Maar daar komen nog een aantal andere problemen bij. Ook hier werden weer twee typen plattelandskernen onderscheiden: stagnerende oude centra en stagnerende kleine kernen. De stagnerende oude centra hebben in het verre verleden, in de periode van de agrarische samenleving en de industriële samenleving, functies verworven zoals een raadhuis, een markt, of een brouwerij, en hebben deze functies recent verloren. Ook hebben deze dorpen relatief veel te maken met zwaar doorgaand verkeer. In het verleden waren zij immers een belangrijk knooppunt. Bovendien bleek het moeilijk om de vrij gekomen ruimte te herbestemmen. Dat geeft aanleiding tot leegstand en verloedering van gebouwen en publieke ruimten. Ook de stagnerende kleine kernen hebben vaak met functieverlies te maken. Naast verlies van vrijwel alle plaatselijke voorzieningen, hebben vooral deze dorpen te maken met verlies van agrarische werkgelegenheid en functieverlies van voormalige agrarische gebouwen. De woonfunctie

kon ook hier onvoldoende compensatie bieden: of er is sprake van soms één element dat afbreuk doet aan de woonkwaliteit, of er is eigenlijk geen enkel sterk punt dat voor aantrekkelijkheid kan zorgen. In het leefbaarheidsbeleid dat de afgelopen jaren door de provincie West-Vlaanderen in de Westhoek is gevoerd, althans het beleid gericht op dorpen - er waren ook nog andere vormen van leefbaarheidsbeleid - is consequent vastgehouden aan het perspectief van het woondorp. Het oplossen van leefbaarheidsproblemen in dorpen heeft weinig perspectief als terug wordt gekeken naar het autonome dorp en heeft meer realiteitswaarde en kansen als het gericht is op het dorp als woondorp.

In het theater in mijn woonplaats, de Toneelschuur, is grote belangstelling voor Vlaams theater. Samen met een aantal theaters worden Vlaamse voorstellingen gepromoot onder de noemer de Vlaamse Reus. In 2001 keek ik er naar '**Risquons-tout**' een stuk van Filip Vanluchene, uitgevoerd door het gezelschap De Tijd. Op dat moment was ik met Wouter Linseele bezig aan de verwerking van de gegevens die ik met studenten in april 2000 had verzameld in de dorpen tussen de Leie en de Schelde. Ik heb zelden zo'n gevoel van herkenning gehad en nog dezelfde avond ben ik op een kaart gaan zoeken naar Risquons-tout. En inderdaad precies waar ik het verwachtte, daar waar de E-17 de Franse grens overgaat ligt het gehucht Risquons-tout. Het stuk van Vanluchene schetst de uitwerking van de vooruitgang op de sociale verhoudingen in een Vlaams dorp en zit vol ruimtelijke symbolen: de autostrada, het café De Patria, een afgelegen huis aan de grens; ze schetsen niet alleen een herkenbare ruimtelijke werkelijkheid maar ook een type samenleving. Daarbinnen was anno 2000 nog steeds sprake van relatief autonome dorpen, overigens naast woondorpen en dorpen die op een traditionele manier achtergesteld waren. De autonomie in een deel van de dorpen had als belangrijkste fundament de succesvolle lokale industrialisatie, zoals bij Bekaert in Zwevegem. De korte woon-werkafstanden, de trots op het lokale ondernemerschap, en een lokale cultuur waarin plaatselijke belangen, lokale politiek en persoonlijke relaties sterk vervlochten zijn - en die door Vanluchene per saldo kritisch worden beschreven - vormen de basis voor deze autonomie.

Vanuit het perspectief van **het autonome dorp** blijken **drie zaken** van groot belang voor de leefbaarheid ter plaatse: plaatselijke woonmogelijkheden, plaatselijke werkgelegenheid en plaatselijke voorzieningen. Het additief 'plaatselijk' onderstreept het lokaal autonome karakter. Jongeren die geboren waren in de autonome dorpen tussen de Leie en de Schelde waren veel vaker dan elders gericht op het verwerven van bouwgrond in hun eigen dorp; zij vonden vaak werk in het dorp en met succes - wij kwamen er geen enkele werkloze jongere tegen, al hadden de dorpsautochtone jongeren vaak een lage opleiding -; en ook wat de voorzieningen betreft zagen zij het dorp vaak als relatief autonoom. Toch bleek uit hetzelfde onderzoek dat zelfs in deze relatief autonome dorpen het autonome dorp niet het vanzelfsprekende perspectief is: ook in deze dorpen vestigen zich huishoudens die geen andere binding met het dorp hebben dan dat zij er graag willen wonen. Ook jongeren die er geboren en getogen zijn, gaan steeds vaker elders werken, bezoeken steeds vaker voorzieningen in de stad, en beoordelen de leefbaarheid in hun dorp op een andere wijze. Dat geldt met name voor jongeren met een hoge opleiding en dan vooral voor hoger opgeleide jonge mannen.

In de dorpen tussen de Leie en de Schelde bleek dat de meeste jongeren de leefbaarheid van een dorp beoordelen vanuit het **perspectief van het woondorp**. Dat bleek toen wij aan hen vroegen voor een groot aantal zaken niet alleen aan te geven hoe zij hun eigen dorp in dit opzicht beoordeelden, maar ook hoe belangrijk zij dat voor zichzelf vonden. In het algemeen blijken dan de waardering en het belang dat men aan iets hecht sterk met elkaar samen te hangen. De meeste jongeren vonden het openbaar vervoer een zwak punt van hun dorp, maar gaven tevens aan dat dit voor hen betrekkelijk onbelangrijk was. De aanwezigheid van scholen vonden veel jongeren daarentegen een sterk punt van hun dorp, een kenmerk dat ze dan ook relatief belangrijk vonden.

Het meest opvallende was echter dat **drie kenmerken** veel belangrijker werden gevonden dan je op basis van hun waardering kon verwachten. De belangrijkste daarvan was de verkeersdruk en verkeersveiligheid. Dat kenmerk van het dorp werd zelfs belangrijk gevonden terwijl het als een zwak punt van het dorp werd gezien. In veel West-Vlaamse dorpen wordt de verkeerssituatie door bewoners als een bedreiging van de leefbaarheid beschouwd. Dat geldt overigens ook voor veel Nederlandse dorpen.

Veiligheid en de kwaliteit van de woonomgeving werden als een relatief sterk punt van het dorp gezien, maar werden veel belangrijker gevonden als allerlei andere zaken die evenzeer als een sterk punt werden gezien. Bij veiligheid ging het om het voorkomen van onveilige plekken, het veiligheidsgevoel, buurtveiligheid en straatverlichting. Bij de kwaliteit van de woonomgeving ging het om een nette en aangename omgeving, groen, het vrij zijn van zwerfvuil, stank en dergelijke. Zowel voor veiligheid als voor de kwaliteit van de woonomgeving blijkt men vooral beducht voor verstedelijking. Men wenst de stad en stedelijke kenmerken op afstand te houden.

Met de **overgang van autonoom dorp naar woondorp** worden andere zaken van belang voor de leefbaarheid van dorpen. Maar bij het debat over leefbaarheid komen beide referentiepunten steeds aan de orde. Toch is het goed om ze gescheiden te houden en bewust te zijn dat de zaken onder autonoom dorp refereren aan een type dorp dat vooral kenmerkend is voor het verleden en dat de zaken onder woondorp refereren aan een type dorp dat kenmerkend is voor de toekomst.

Ik zal dat verder onderbouwen door met u te kijken naar het punt lokale voorzieningen. Op dat punt wordt nog te vaak uitgegaan van een werkelijkheid die in feite niet meer bestaat.

Nog vaak wordt op het **niveau van het dorp een samenhang** gezien tussen de ontwikkeling van het aantal inwoners, de ontwikkeling van het aantal voorzieningen en de ontwikkeling van de leefbaarheid. Verondersteld wordt dat de ontwikkeling van het inwonertal directe invloed heeft op de ontwikkeling van het lokaal voorzieningenniveau, bijvoorbeeld door te veronderstellen dat door woningbouw het aantal klanten voor voorzieningen toeneemt en zo het verdwijnen van bepaalde voorzieningen kan worden voorkomen. Ook wordt verondersteld dat door het verdwijnen van lokale voorzieningen de leefbaarheid ter plaatse ernstig wordt aangetast. Tenslotte zou een positief beoordeelde leefbaarheid belangrijk zijn voor de ontwikkeling van het inwonertal. Het probleem van deze keten van lokale samenhangen is dat dorpen in toenemende mate te klein zijn voor deze redenering. Zo heeft de steeds maar verder toenemende automobilititeit ervoor gezorgd dat de mogelijkheden voorzieningen te bereiken sterk is toegenomen. Een samenhang tussen de ontwikkeling van het aantal inwoners en de ontwikkeling van het plaatselijk voorzieningenniveau op het niveau van het dorp bestaat dan ook niet.

In deze **grafiek** wordt de relatie tussen de ontwikkeling van het aantal inwoners en de ontwikkeling van het aantal lokale voorzieningen beschreven voor de 59 plattelandskernen in de Westhoek. Het aantal voorzieningen nam nota bene alleen maar toe in een aantal kernen die in inwonertal afnamen. Binnen het Westhoekproject en het daaropvolgende leefbaarheidsbeleid van de provincie West-Vlaanderen is het probleem van het bereik van voorzieningen niet gedefinieerd als een probleem van dorpen. Het is gedefinieerd als een probleem van een bepaalde groep individuele bewoners, namelijk zij die vervoersafhankelijk zijn.

Vanuit het referentiekader van het **woondorp** is een reëler en tegelijkertijd positiever perspectief op lokale voorzieningen in dorpen mogelijk. Een positieve beoordeling van de woonsituatie in dorpen is de basis voor een positieve beoordeling van de leefbaarheid in dorpen. Een van de gevolgen van deze ontwikkeling is dat in woondorpen allerlei gemeenschapsinitiatieven worden genomen. Gemeenschapsinitiatieven die het karakter hebben van plaatselijke voorzieningen.

Gemeenschapsinitiatieven die op hun beurt het dorp als woondorp voor bepaalde bewoners aantrekkelijker maken. In dit schema is de voorziening niet de **voorwaarde** voor de lokale leefbaarheid, maar het **gevolg**. De groeiende betekenis van gemeenschapsinitiatieven hangt samen met een andere emotionele gerichtheid van bewoners op hun dorp. Was vroeger vooral sprake van een vanzelfsprekende dorpsbinding op basis van het feit dat men ergens geboren en getogen was, in toenemende mate is sprake van wat ik lokaal bewustzijn of dorps trots noem.

Voor de **Westhoek** werd de oude verscheidenheid van dalende inwonertallen en dalende voorzieningenniveaus in 1997 dan ook hertekend naar een **nieuwe verscheidenheid**. Daarbij zijn de plattelandskernen niet beschreven naar de ontwikkeling van het inwoneraantal maar onderscheiden naar het type woonmilieu. De voorzieningenkaart is vervangen door een kaart waarin de ontwikkeling van gemeenschapsinitiatieven is beschreven. De ontwikkelde typologie naar woonmilieu vormde de basis voor het voeren van een dorpsversterkingsbeleid.

In het vanaf 1997 **gevoerde leefbaarheidsbeleid** van de provincie West-Vlaanderen in de Westhoek zijn drie niveaus te onderscheiden: Op het **individuele niveau** was het beleid gericht op de bereikproblemen van 'vervoersafhankelijke' bewoners. Een belangrijke voorwaarde waaraan individuele bewoners immers moeten voldoen om te kunnen profiteren van het aanbod aan voorzieningen en werkgelegenheid in de regio is het kunnen bereiken van regionale centra. Beschikbaarheid van een auto is daarvoor een steeds belangrijker voorwaarde. Indien men daarover niet kan beschikken is men afhankelijk van oplossingen die vanuit het individuele sociaal steunnetwerk of vanuit door de overheid gearrangeerde voorzieningen worden aangeboden. Vooral ouderen en bewoners met een laag inkomen kunnen bereikproblemen ondervinden. Op het **streekniveau** is het gevoerde beleid gericht op de compleetheit van de streek voor bewoners en bezoekers. Daarbij gaat het om aanwezigheid en bereikbaarheid van voorzieningen en werkgelegenheid, maar ook om het imago van de streek. De kwaliteit van de woningvoorraad, ook van belang voor de individuele dorpen, werd als zo belangrijk gezien dat dit ook op streekniveau aandacht kreeg.

Ik wil het met u vooral hebben over het vanaf 1997 door de provincie West-Vlaanderen gevoerde **dorpsversterkingsbeleid** in de Westhoek, omdat het daarbij gaat om een probleemdefinitie en om een gevoerd beleid op het niveau van dorpen. In het gevoerde beleid waren twee invalshoeken te onderscheiden. In een groot aantal projecten is een herwaardering van het publieke domein als stimulans voor verbetering van de woonfunctie aangepakt. Zo is veel aandacht besteed aan de herinrichting van publieke ruimten en aan verbeteringen van de verkeersveiligheid. Daarnaast waren veel projecten direct gericht op het ontwikkelen van lokaal bewustzijn en gemeenschapsinitiatieven en het verbeteren van mogelijkheden tot ontmoeting. Dorpen met dynamiek door mogelijkheden kwamen niet in aanmerking voor projecten. Het functieverlies in deze dorpen kan spontaan worden opgevangen door een in betekenis toenemende woonfunctie.

In **dorpen met dynamiek door aantrekkelijkheid**, zoals Lo, zijn enkele projecten uitgevoerd die aansluiten bij de al aanwezige aantrekkelijkheid. Projecten zijn in deze dorpen vooral gericht op het scheppen van lokale samenhang tussen al aanwezige aantrekkelijke elementen waardoor de afzonderlijke elementen een meerwaarde kunnen krijgen voor zowel bewoner als bezoeker.

In **stagnerende oude centra**, zoals Roesbrugge, ging het vooral om het herbestemmen van ruimtes, zowel gebouwen als publieke ruimten, die vanwege functieverlies dreigen te verloederen.

In kleine stagnerende kernen, zoals Zandvoorde, waren de projecten vooral gericht op het versterken van het karakter van het dorp door ingrepen in de publieke ruimte en door het verbeteren van ontmoetingsplekken.

In het kader van de **evaluatie** is de ontwikkeling van de plattelandskernen in de Westhoek voor de periode 1997-2003 geanalyseerd en zijn groepsinterviews met bewoners in vier plattelandskernen gehouden. De vraag die daarbij centraal stond was of zich een versterking van de woonfunctie van de plattelandskernen had voorgedaan, en natuurlijk ook, in hoeverre dat kon worden toegeschreven aan het gevoerde beleid. We hebben daarbij een onderscheid gemaakt naar een kwantitatieve ontwikkeling van de woonfunctie en een kwalitatieve ontwikkeling van de woonfunctie.

Wat de **kwantitatieve ontwikkeling** betreft, gemeten door de ontwikkeling van het aantal huishoudens, wordt de ontwikkeling in de periode 1996-2003 gekenmerkt door een duidelijke ommekeer. De plattelandskernen verbeterden hun relatieve positie ten opzichte van de regionale centra aanzienlijk. Ten opzichte van de voorgaande periode vertoonden veertig plattelandskernen (de helft) een duidelijke ommekeer. Vooral onder de stagnerende plattelandskernen was sprake van een opvallende omslag. In de plattelandskernen met dorpenbeleid kwamen ommekeer situaties relatief vaak voor.

Ook in **kwalitatief** opzicht is gezocht naar ommekeersituaties, ommekeer van stagnatie naar dynamiek van het **woonmilieu**. Ook nu is sprake van ommekeer, maar veel beperkter van omvang. In ruim tien plattelandskernen is sprake van een overgang van een stagnerend woonmilieutype naar een dynamisch woonmilieutype. Het gaat opnieuw vooral om stagnerende kleine kernen waar sprake is van ommekeer. De uitgevoerde analyses laten zien dat het daarbij vooral gaat om jonge gezinshuishoudens die zich hebben gevestigd in dorpen met een oude woningvoorraad. Weliswaar lijkt daardoor duidelijk sprake van een kwalitatieve verbetering van een deel van deze oude woningen, maar de dynamiek is toch vooral gebaseerd op de oriëntatie van deze huishoudens op het relatief goedkope woningaanbod in deze kernen. De ligging van deze kernen op relatief korte afstand van de kust doen vermoeden dat deze huishoudens vooral afkomstig zijn uit deze sterk verstedelijkte kustgemeenten. Onduidelijk blijft in hoeverre in de plattelandskernen met dorpenbeleid vaker sprake was van kwalitatieve ommekeer.

In het najaar van 2004 heb ik in het kader van het evaluatieonderzoek in de vorm van een aantal groepsinterviews gesproken met de **bewoners** van vier dorpen over de ontwikkelingen vanaf 1997 en de mogelijke effecten van het gevoerde beleid. In één dorp was geen sprake van dorpsversterkingsbeleid in de andere drie dorpen wel. In de groepsinterviews stond de ontwikkeling van het dorp in de periode 1997-2004 centraal.

In het algemeen heeft het gevoerde dorpenbeleid volgens de bewoners een bijdrage geleverd aan een verbetering van de leefbaarheid. Vooral projecten gericht op de kwaliteit van de publieke ruimte worden positief beoordeeld. Dat betreft echter vooral de dorpen die al enige dynamiek vertonen. Vooral daar bestaan ook aanwijzingen dat investeringen in het publieke domein een stimulans vormen voor investeringen in het privé domein en het lokaal bewustzijn bevorderen. In de stagnerende dorpstypen blijkt de beoordeling van dergelijke ingrepen sterk afhankelijk van het referentiekader door bewoners en van de relatie tussen bewoners en lokaal bestuur. Bewoners die het referentiekader van het autonoom dorp hanteren, zien investeringen in het publiek domein als minder relevant voor een verbetering van de leefbaarheid. “Het dorp van mijn jeugd heb ik er niet mee teruggekregen”, was een verzuchting van een bewoner. Hij zag de verbeteringen in het publieke domein als volstrekt onbelangrijk voor het behoud van voorzieningen, zoals de school. Zoiets is mooi “voor wie er passeert”, de toerist. In de stagnerende dorpen werden projecten gericht op de ontmoetingsfunctie vaak wel als een bijdrage aan de leefbaarheid beoordeeld. Opvallend is echter dat deze daar minder vaak worden gezien als een

stimulans voor gemeenschapsinitiatieven. Het gevoerde beleid werd er in de eerste plaats als een 'eenmalige gift' aan het dorp beschouwd, en niet als een stimulans voor gemeenschapsinitiatieven.

Deze bevindingen onderstrepen nogmaals dat het bij de overgang van autonoom dorp naar woondorp niet alleen gaat om feitelijke ontwikkelingen, maar vooral om het vaak naast elkaar bestaan van de oude en nieuwe verscheidenheid als twee referentiekaders. Dit deel van het evaluatieonderzoek benadrukt bovendien dat het bij leefbaarheid ook gaat om de **relatie tussen bestuur en bewoners**.

Voor de leefbaarheid van dorpen is de relatie tussen bewoners en bestuur een aparte en belangrijke dimensie. Daaraan zijn twee kanten te onderscheiden. Gaande van bestuur naar bewoners, top-down, gaat het om de kwaliteit van informatievoorziening en de kwaliteit van bestuur. Maar steeds belangrijker is ook de andere weg, van bewoners naar bestuur, bottom-up, het vermogen van bewoners om met elkaar initiatieven te nemen en in de eigen omgeving te investeren. Daarmee is het **raamwerk** gevuld.

Tenslotte, er is de afgelopen jaren veel ten goede veranderd in de dorpen van de Westhoek. Er is duidelijk sprake van een verder toegenomen dynamiek. De geconstateerde ommekeer is echter niet alleen toe te schrijven aan het gevoerde dorpenbeleid, maar ook aan de algemene 'trek naar buiten'. Het gaat daarbij in de eerste plaats om de toegenomen belangstelling van toeristen voor de dorpen van de Westhoek. Maar ook de belangstelling van nieuwe bewoners is betekenisvol. Het relatief goedkope aanbod aan woonruimte in de kleine dorpen speelt daarbij een grote rol. De ommekeer heeft in de afgelopen periode zeker tot enige verbetering van de woningkwaliteit geleid. Het ruimtelijk patroon laat echter zien dat stagnatie in bepaalde delen, zoals langs de grens met Frankrijk en Henegouwen, erg hardnekkig is.

Er is ook een andere kant aan de nieuwe woonbelangstelling: er blijven nog altijd teveel slecht onderhouden particuliere huurwoningen aan de onderkant van de Vlaamse woningmarkt die worden bewoond door kansarme bewoners die steeds vaker van buiten de streek afkomstig zijn. Kwantitatief gaat het misschien om een beperkte ontwikkeling, maar in veel dorpen blijven ze ernstig afbreuk doen aan de woonfunctie en geeft het aanleiding tot sociale uitsluiting.

De cirkel is rond. We zijn weer terug bij het dorp. Een bijzonder dorp overigens, Wulvergem. Want het mag dan klein zijn, het is trots op het NWT, het Nieuw Wulvergems Toneel.

Het NWT bestaat dit jaar 25 jaar en speelt vanaf 31 maart de sterren van de hemel met de productie 'De Louis-Maryse zal nooit verre gaan'. Er worden duizenden mensen verwacht in zaal 'De Walvis'. Ik geloof dat ook nu weer alle kaarten ruim voor datum zijn verkocht. Wulvergem, een dorp om trots op te zijn.

Frans Thissen, 22 maart 2006